

enzovoorts. De ceteris paribus clausule houdt nu in dat de wet geldig is als aan dergelijk soort verborgen voorwaarden is voldaan. Het betekent ook dat bij het doen van experimenten rekening gehouden moet worden met dergelijke in de wet niet genoemde randvoorwaarden. Een → *experiment* is dan ook alleen maar geldig als de overige omstandigheden gelijk zijn. Is dat niet het geval, dan kan de negatieve of positieve uitkomst altijd worden toegeschreven aan de veranderde voorwaarden en omstandigheden.

Chaos

Chaos staat voor het vormloze, subjectieve. Begripsmatig is het een ongerijmdheid: begrijpen laat zich alleen waar vorm en → *systeem* in zit. Ethisch geldt de imperatief van de onderlinge erkenning, niet de → *subjectiviteit*. Politiek is chaos de te vermijden anarchie. Maar chaos is ook eerste zelfopenbaring van God, geheime grond van goed en kwaad, oorspronkelijke verwikkeling der elementen, kunnen-zijn nog vóór er iets bepaalds is, potentie, kracht. Hesiodus (7de eeuw voor het begin van onze jaartelling) beklemtoont het oer karakter: eerst van al ontstond Chaos; in deze Gaping (chainein, chaskein) zijn aarde en hemel nog niet meegedacht. Lateren spreken van gieten of schudden (cheësthai): alles loopt nog door elkaar, zonder rust, bepaling of vaste orde. Zo duidt de Griekse term chaos oorspronkelijk op de nog ongevormde massa, waaruit de wereld werd gevormd, en ook op de duistere afgrond van de onderwereld. Het huidige gebruik van de term chaos houdt met deze betekenissen verband. Daarmee wordt wanorde, randomness, ongeordende en ongestructureerde veelheid aangeduid, waarvoor geen andere wetmatigheden gelden dan statistische. Dat neemt niet weg dat ook op dit terrein theorievorming mogelijk is: de 'chaostheorie', ontwikkeld binnen de → *wiskunde*, vindt toepassingen in de domeinen van de meteorologie en de organisatieleer.

De term chaos wordt vaak gebruikt als tegengesteld aan de term orde (Grieks: → *kosmos*). Het is onjuist om chaos te identificeren met → *complexiteit*, omdat ook complexe zaken begrepen kunnen worden. Zie ook → *Orde/ordening*.

Chinese filosofie

De Chinese filosofie ontstond in de periode van de 'honderd scholen' (600-100), toen de oude feodale maatschappij onder andere onder invloed van nieuwe militaire technieken desintegreerde en er talrijke leraren opkwamen, die langs de vorstenhoven trokken om hun recepten voor een betere en meer stabiele staatsorde aan de vorsten voor te houden. Vandaar dat de meeste vormen van Chinese filosofie een sociaal-politieke component hebben. De belangrijkste leraar is geworden: Confucius (551-479), die een ideale staatsordening ontwierp, waarin men niet op grond van overerving, maar door opleiding in bekwaamheid en → *deugd* in aanmerking kwam om te regeren. De ideale vorst is gevormd in deugden als jen (menslievendheid, welwillendheid, maar in getrapte vorm: het hemd is nader dan de rok), yi (→ *rechtvaardigheid*) en li (op de juiste wijze omgaan met de rituele verhoudingen in de maatschappij). In de confuciaanse school (→ *Confucianisme*) tonen de controversen, dat men wel oog had voor een gekunsteld aspect in de cultivering van de confuciaanse deugden: de grote leraar Mencius (4de eeuw vóór onze jaartelling) meende dat de mensen van nature geneigd zijn tot de confuciaanse deugden, terwijl Hsün Tze (3de eeuw vóór onze jaartelling) van mening was dat de mensen van nature geneigd zijn tot 'ondeugd' en dat alleen → *opvoeding* in de deugd hen van het slechte pad kan afhouden. Een leerling van Hsün Tze, de legalist Han Fei Tze, ging nog verder en zei, dat de mensen alleen door wetten en uiterst strenge straffen op het goede spoor te houden zijn. Hij werd adviseur van de eerste Chinese Ch'in keizer, die op wrede wijze heel China onderwierp. De na de Ch'in komende Handynastie (rond 200 vóór onze jaartelling – rond 200 na het begin van onze jaartelling) en latere dynastieën wezen het legalisme (→ *Rechtsvinding/rechtsvorming*) af. Zij werden confucianen, die de Menciusvariant als theorie huldigden, maar in de praktijk meer Hsün Tze volgden. – Meer bij de onderlaag van boeren en bij de vrijetijdsbeleving van de confuciaanse ambtelijke bovenlaag hoorde het → *taoïsme* van de

grote leraren Lao Tze en Chuang Tze (beiden 4de eeuw vóór onze jaartelling). Het wijsgerige taoïsme sluit aan bij de taoïstische religie van de gewone man. Karakteristiek is zijn afkeer van de gecultiveerde confuciaanse deugd. Het is veel zinnvoller, zich aan te sluiten bij het tao, de 'Weg' van alle dingen, die gekarakteriseerd wordt door 'omkering': de tegendelen horen bij elkaar. Wie de tegendelen bij elkaar houdt, blijft dichter bij de kracht (Te) van Tao, die de kracht van het 'begin' is, en behoedt zo het leven. Ideaal van het taoïsme is dit behoeden van het leven, niet iets als het Indiase bevrijdingsideaal. Maar het leven wordt het best behoord door wu-wei, letterlijk 'niet doen', in de betekenis van: niet opzettelijk, gecultiveerd handelen, maar in ware ongecultiveerde spontaneïteit als het ware het tao laten handelen. Zelfs de vorst krijgt adviezen om door wu-wei te regeren. – In aansluiting bij het taoïsme ontwikkelde zich in China het zenboeddhisme (→ *Boeddhistische filosofie*). – Het latere neoconfucianisme weet in sommige gevallen zenboeddhistische invloeden te integreren. Het moderne Chinese communisme werkt nog steeds sterk met beïnvloeding van mensen tot in het vormen van de juiste gevoelens en de bijbehorende gedragsvormen toe. → *Vergelijkende filosofie*.

Christelijke filosofie

De benaming christelijke filosofie duidt aan een filosofie die door de christelijke godsdienst beïnvloed is op zowel geestelijk als existentieel gebied. Zij heeft een positieve grondhouding ten opzichte van de christelijke openbaring. Kern van de christelijke filosofie is het onderweg zijn van de leden van de christelijke gemeenschap naar een rijk van vrede, de civitas Dei. De weg naar het waarachtige leven wordt afgelegd in en door Christus, die de → *waarheid* en het leven is. Deze weg veronderstelt een dynamische act van de goddelijke gave en de menselijke → *ontvankelijkheid*, maar zij heeft in tweede instantie tevens betrekking op de menselijke → *intersubjectiviteit* tussen de gevende en de ontvangende mens. De idee van → *participatie* speelt daarbij een essentiële rol. Zowel een deelhebben aan het

goddelijke leven dat → *liefde* is – het transcenderende aspect waarin de mens – als uitvloeisel daarvan deelname aan de christelijke leefwijze – het horizontale aspect – in de (seculiere) samenleving is een typisch kenmerk van christelijke filosofie. Bovendien kan – redenerend vanuit de menselijke onvolmaaktheid oftewel zondigheid – in de christelijke leer de nadruk komen te liggen op de gemeenschappelijke heilshistorische vervolmaking.

Thomas van Aquino (1224/5-1274) heeft een belangrijk onderscheid tussen theologie en filosofie gemaakt. Enerzijds bezit de filosofie als enige bron het natuurlijke licht van het verstand of de rede (→ *Lumen naturale*) en de menselijke ervaring die via het verstandelijke menselijke vermogen wordt verkregen. Anderzijds houdt het geloof c.q. de theologie zich primair bezig met de genadevolle zelfmededeling van de levende God aan ons hetgeen zich alleen kan voltrekken in het geloof aan een werkelijk ervaarbare openbaring, dit is de zogenoemde *lumen divinum* (goddelijk licht). Christelijke geloofsinhouden kunnen daarom niet als vooronderstellingen in gedachtestructuren van de filosofie worden opgenomen. De filosofie kent alleen maar verstandelijk ervaarbare en bewijsbare grondslagen. Formeel-methodologisch en positief-inhoudelijk bestaat er geen christelijke filosofie, maar wel bestaat zij in een 1) existentiële, 2) historische, en 3) negatief-inhoudelijke betekenis.

ad 1. Het → *denken* als menselijke levensuiting kan niet worden losgekoppeld van de andere menselijke vermogens. Er is een fundamentele verstrengeling met allerlei andere vermogens, zoals de ethische fundamentele keuzes en de gelovige basiservaringen. Een isolering van de denkactiviteit is slechts theoretisch mogelijk, maar niet praktisch. De eenheid van de menselijke vermogens maakt de christelijke filosofie tot → *object* van haar → *reflectie*.

ad 2. Ieder denken vindt plaats binnen een historische context. In een wereld die wordt bepaald door het christelijke geloofsgoed zal de filosofie een houding tot dat geloofsgoed moeten innemen, hetzij in positieve, hetzij in negatieve zin.

In het spoor van Erasmus

“Wat u bezit en wat u bent, zult u wijden aan het algemeen welzijn.”

Erasmus, *Enchiridion*, 1515.

“Zich terugtrekken uit de ‘ruige menigte’, naar het gezelschap van een ‘selecte minderheid’, maar ook naar de absolute eenzaamheid van de enkeling – dat alles is altijd het meest markante kenmerk van het leven van de filosoof geweest, sinds Parmenides en Plato ontdekten dat voor die ‘selecte minderheid’, de *sophoi*, het ‘denkende leven’, dat vreugde noch verdriet kent, van alle levenswijzen de meest goddelijke is, en dat de *nous*, het denken zelf, ‘de koning van hemel en aarde’ is.”

Hannah Arendt, ‘Thinking’ uit *The life of the mind*, 1971 (*Denken. Het leven van de geest*. Vertaald door Dirk De Schutter en Remi Peeters, 2012)

Harry Willemsen & Peter de Wind (*Red.*)

Woordenboek filosofie

Geheel herziene en aangevulde uitgave